ePublishing

Byzantina Symmeikta

Vol 9 (1994)

SYMMEIKTA: IN MEMORIAM OF D.A. ZAKYTHINOS 9A

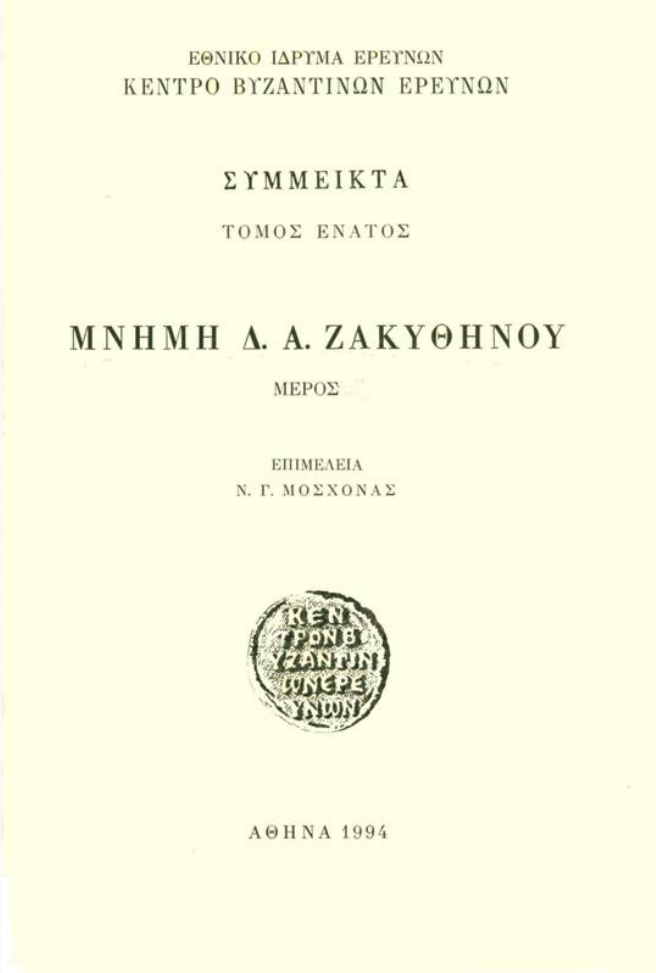

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΤΟΜΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΜΝΗΜΗ Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ

ΜΕΡΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ

ΑΘΗΝΑ 1994

Βιβλιογραφικὲς ἐνασχολήσεις τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Σινᾶ Ἀρσένιου τὸν 13ον αἰώνα

Γιώργος ΓΑΛΑΒΑΡΗΣ

doi: 10.12681/byzsym.764

Copyright © 2014, Γιώργος ΓΑΛΑΒΑΡΗΣ

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

To cite this article:

ΓΑΛΑΒΑΡΗΣ Γ. (1994). Βιβλιογραφικὲς ἐνασχολήσεις τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Σινᾶ Ἀρσένιου τὸν 13ον αἰώνα. *Byzantina Symmeikta*, *9*, 133–139. https://doi.org/10.12681/byzsym.764

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 12/10/2024 07:46:46

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΑΛΑΒΑΡΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΟΥ ΣΙΝΑ ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΤΟΝ 13ον ΑΙΩΝΑ

Τὰ «σημειώματα» ποὺ εἶναι γραμμένα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἄγνωστα χέρια στοὺς ἑλληνικοὺς κώδικες, ἀποτελοῦν μία κατηγορία πηγῶν τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐρευνητὲς ἔχουν τονίσει τὴν σπουδαιότητά τους πολλὲς φορές. Ὁ ἀείμνηστος δάσκαλός μου, Διονύσιος Ζακυθηνὸς ἔκανε τακτικὴ χρήση τῶν «σημειωμάτων» —κολοφώνων καὶ ἐνθυμήσεων— στὶς πανεπιστημιακές του παραδόσεις. Εὐτύχησε νὰ δεῖ τὴν πραγματοποίηση μιᾶς ἐκ τῶν πολλῶν ἰδεῶν του γιὰ τὴν συγκέντρωση ὅλων τῶν δημοσιευμένων αὐτῶν κειμένων μέχρι τὸν 13ον αἰώνα στὸ ἀξιόλογο ἔργο τῆς Φλωρεντίας Εὐαγγελάτου-Νοταρᾶ, μαθήτριάς του, τὸ ὁποῖο τὰ ἔκανε πιὸ προσιτὰ στοὺς ἐρευνητές[1]. Τὸ ἀδημοσίευτο ὅμως ὑλικὸ εἶναι ὀγκῶδες. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῶν σημειωμάτων στὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης στὸ Σινᾶ. Μέγα μέρος αὐτῶν περιμένουν τὴν πλήρη δημοσίευσή τους, ἡ ὁποία, ὅταν πραγματοποιηθεῖ, θὰ πλουτίσει ποικιλοτρόπως τὴ γνώση μας γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς.

Ἕνα σημαντικὸ πρόβλημα ποὺ κατὰ καιροὺς ἔχει ἀπασχολήσει τοὺς μελετητὲς εἶναι ὁ κατάλογος τῶν ἐπισκόπων τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ[2]. Μὲ τὸ πρόβλημα αὐτὸ θὰ ἀσχοληθῶ ἐδῶ ὄχι γιὰ νὰ συμ-

---

1. Βλ. ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΣ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ-ΝΟΤΑΡΑ, *«Σημειώματα» ἑλληνικῶν κωδίκων ὡς πηγὴ διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου, ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 1204*, Διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήνα 1982, καὶ τῆς ΙΔΙΑΣ, *Συλλογὴ χρονολογημένων «σημειωμάτων» ἑλληνικῶν κωδίκων, 13ος αἰ.*, Ἀθήνα 1984.

2. M. H. L. RABINO, *Le Monastère de Sainte Cathérine du Mont Sinai*, Κάιρο 1938, σελ. 82 καὶ Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, *Σύντομος Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ*, Θεσσαλονίκη 1953, σελ. 81-84.

πληρώσω τὸν κατάλογο μὲ νέα ἄγνωστα ὀνόματα, ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ νὰ προσθέσω μερικὲς πινελιὲς στὸ φευγαλέο πορτραῖτο τοῦ ἐπισκόπου Ἀρσενίου, ποὺ ἦταν ἐπικεφαλῆς τῆς μοναστικῆς κοινότητας στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 13ου αἰώνα, καὶ στὸ πορτραῖτο τοῦ ἐπισκόπου Ἰωάννη, ἑνὸς ἐκ τῶν ἀμέσων διαδόχων τοῦ Ἀρσενίου.

Στὸ Σινᾶ ὑπάρχει ἕνας ἀριθμὸς ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰώνα ποὺ μνημονεύουν τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρσενίου, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐπισημανθεῖ ἀλλὰ δὲν ἔχουν μελετηθεῖ[3]. Καθ' ὅσο γνωρίζω, ἡ πρωιμότερη μνεία τοῦ ἐπισκόπου Ἀρσενίου γίνεται σὲ ἕνα *Ψαλτήρι*, κώδ. 131 (χαρτῶος, 195 φύλλα, 17.9 × 13 ἑκ), ποὺ γράφτηκε στὸ Σινᾶ στὶς 29 Μαρτίου 1292 (εἰκ. 1)[4]. Ὁ κολοφώνας, φ. 184β, ὁ ὁποῖος δὲν καταγράφει τὴν ἰνδικτιώνα, ἔχει ἐν μέρει ὡς ἑξῆς:

ἐγράφη τὸ παρὸν ἥμϊσιν | τῶν ψαλμῶν βϊβλιδοὺς |
...ἐν τῇ μονὴ | τοῦ ἁγίου ὄρους σϊνᾶ· χειρὶ μ(ὲν) |
τοῦ πτωχοῦ καὶ ἁμαρτολοῦ | καὶ ξένου προτροπ(ῇ) δὲ τοῦ ἐν |
αὐτῇ τῇ μονῇ πανϊερωτ(άτου) ἐπί|σκόπ(ου) κυ(ροῦ) ἀρσενίου:
μηνὶ | μάρτ(ίῳ) κθ ἰνδ(ικτιῶνος) ἔτη ,ϛω' : [= *1292*]

Ἀντίγραφο τοῦ κώδικα αὐτοῦ εἶναι καὶ τὸ *Ψαλτήρι*, κώδ. 132, ἐπίσης χάρτινο καὶ μὲ τὶς αὐτὲς διαστάσεις. Ἴσως τὰ χαμένα φύλλα στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου νὰ εἶχαν ἕναν κολοφώνα. Γραμμένο ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι, μὲ πανομοιότυπη διακόσμηση στὴν πρώτη σελίδα, θὰ ἦταν καὶ αὐτὸ παραγγελία τοῦ Ἀρσενίου, ἴσως τὴν ἴδια χρονιά.

Τὸ ἴδιο ἔτος 1292 ἑτοιμάζονται κατὰ παραγγελία τοῦ Ἀρσενίου δύο χειρόγραφα *Ἀκολουθιῶν*, κώδ. 662 καὶ 670, ποὺ τελείωσαν ὁ μὲν πρῶτος στὶς 13 Ἰουλίου 1292 καὶ ὁ δεύτερος στὶς 16

3. H. HUSMANN, «Die datierten griechische Sinai-Handschriften des 9. bis 16. Jarhunderts, Herkunft und Schreiber», *Ostkirchliche Studien* 27 (1978), σελ. 151, 152 (κώδ. 94, 131, 662, 670).

4. V. GARDTHAUSEN, *Catalogus codicum graecorum sinaiticorum*, Oxford 1886, σελ. 26 καὶ ἀναφορὰ στὸν κώδ. 132. Ὁ Πατριάρχης Νεκτάριος Ἱεροσολύμων στὴν *Ἐπιτομὴ Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας*, Βενετία 1677, 7 ἔκδ., Ἀθήνα 1990 (Ἐκδόσεις Ἱ. Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Ὄρους Σινᾶ), σελ. 222, μνημονεύει τὸν Ἀρσένιο τὸ ἔτος 1290, χωρὶς νὰ ἀναφέρει ὅμως τὴν πηγὴ αὐτῆς τῆς πληροφορίας.

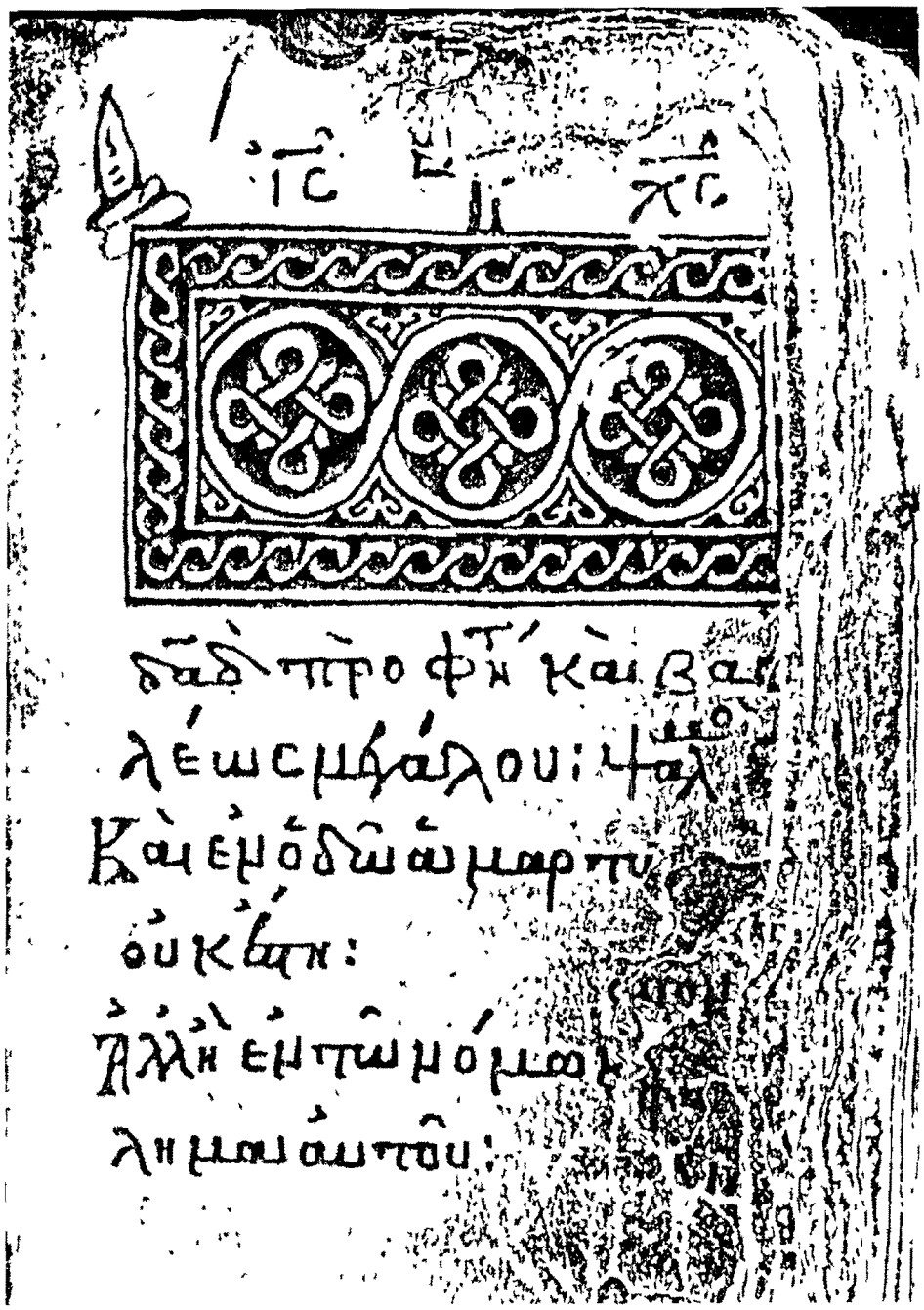

Εἰκ 1 Σινᾶ, Μονὴ Ἁγίας Αἰκατερίνης, κώδ 131, φ 1α.

Ἰουνίου 1292[5]. Ὁ κολοφώνας των, φφ. 333α καὶ 223α, ἐπαναλαμβάνει τὸν τύπο τοῦ κώδ. 131. Ἕνα ἔτος ἀργότερα, στὶς 4 Σεπτεμβρίου τοῦ 1293, τελειώνει ἡ ἀντιγραφὴ ἑνὸς ἄλλου ψαλτηρίου, κώδ. 94, ἐπίσης *προτροπῇ... τοῦ ἐπισκόπου Ἀρσενίου*[6]. Καὶ ἐδῶ ὁ κολοφώνας ἀκολουθεῖ τὸν τύπο τοῦ κώδ. 131.

Ὅλα αὐτὰ τὰ χειρόγραφα εἶναι γραμμένα μὲ μαῦρο μελάνι σὲ χαρτὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο ἀνώνυμο γραφέα στὸ Σινᾶ, κατὰ παραγγελία τοῦ ἐπισκόπου Ἀρσενίου, ἀντιγράφουν τὸ ἕνα τὸ ἄλλο, καὶ ἔχουν παρόμοια διακόσμηση, ποὺ περιορίζεται στὸ πρῶτο φύλλο (ἐπίτιτλο τοῦ Α' Ψαλμοῦ): τρεῖς συμπλεγμένους ρόδακες μὲ ἑλικοειδεῖς σταυροὺς ζωγραφισμένους σὲ βαθὺ κόκκινο καὶ σκοῦρο πράσινο βάθος. Ὁ κολοφώνας ἀναφέρει τὸ ἔτος καὶ τὸν μῆνα ἀλλά, ὡς ὀρθῶς ἔχει ἤδη παρατηρηθεῖ, ὄχι τὴν ἰνδικτιώνα[7]. Ἄλλο κοινὸ χαρακτηριστικὸ αὐτῶν τῶν χειρογράφων εἶναι ὅτι ἔχουν ἢ ἀραβικὰ σχόλια στὸ περιθώριο ἢ δίγλωσσους τίτλους περικοπῶν ἢ δίγλωσσα κείμενα ἀραβικὰ καὶ ἑλληνικά.

Μὲ βάση αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι δυνατὸν νὰ προστεθοῦν στὴν ὁμάδα αὐτὴ δύο ἀκόμη χειρόγραφα, ἂν καὶ δὲν μνημονεύουν τὸν Ἀρσένιο καὶ τὸ πρῶτο στερεῖται χρονολογίας: ὁ κωδ. 1224, *Στιχηράριον*, γραμμένος ἀπὸ τὸν γραφέα τοῦ κώδικα 131 καὶ τῶν ἄλλων χειρογράφων καὶ ὁ κωδ. 927, *Κοντακάριο*, ποὺ τελείωσε στὸ Σινᾶ στὶς 8 Δεκεμβρίου τοῦ 1284 (φ. 331α)[8]. Ἡ διακόσμηση τῶν

---

5. GARDTHAUSEN, ὅ.π., σελ. 153 (κώδ. 670).

6. GARDTHAUSEN, ὅ.π., 20, V. N. BENEŠEVIČ, *Catalogus codicum manuscriptorum graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae asservantur*, I-III, 1, Ἁγ. Πετρούπολη 1911, 1914, (ἀνατύπ. Hildesheim 1965), I, σελ. 21, 624-625, ἀρ. 8. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ-ΝΟΤΑΡΑ, *Συλλογὴ χρονολογημένων «σημειωμάτων»*, σελ. 160.

7. HUSMANN, ὅ.π., σελ. 151. Τὰ χειρόγραφα αὐτὰ θὰ μελετηθοῦν πλήρως στὰ πλαίσια τοῦ καταλόγου τῶν εἰκονογραφημένων χειρογράφων τοῦ Σινᾶ ποὺ ἑτοιμάζει ὁ συγγραφεύς. Βλ. K. WEITZMANN and G. GALAVARIS, *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai. The Illuminated Manuscripts volume one: from the Ninth to the Twelfth Century*, Princeton N.J. 1990.

8. Γιὰ τὸ Στιχηράριο βλ. σημ. 14. Γιὰ τὸν κώδ. 927 βλ. I. SPATHARAKIS, *Corpus of Dated Illuminated Greek Manuscripts to the Year 1453*, vol. I: Text· vol. II: Illustrations, Leiden 1981, σελ. 52, ἀρ. 193 — ἐδῶ καταγράφεται λανθασμένως τὸ ἔτος 1285. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ-ΝΟΤΑΡΑ, *Συλλογὴ χρονολογημένων «σημειωμάτων»*, σελ. 122 μὲ πληρέστερη βιβλιογραφία καὶ ὀρθὴ χρονολόγηση

δύο αὐτῶν κωδίκων, τοῦ ἰδίου τύπου μὲ τὰ ἄλλα χειρόγραφα ἀλλὰ πλουσιώτερη, ἐπεκτείνεται καὶ στὰ πρωτογράμματα. Ἂν καὶ πρωτόγονα στὴν ἀπόδοσή τους παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς τὴν θεματολογία. Εἶναι πιθανὸ ὅτι καὶ τὸ τελευταῖο αὐτὸ χρονολογημένο χειρόγραφο νὰ ἔγινε κατὰ παραγγελία τοῦ Ἀρσενίου, ὁ ὁποῖος μνημονεύεται ἤδη ὡς ἐπίσκοπος σὲ Συριακὸ κώδικα τοῦ Σινᾶ, κώδ. 91 τοῦ 1286. Ἀναφέρεται ἐπίσης καὶ σὲ ἄλλα Συριακὰ χειρόγραφα τοῦ Σινᾶ τῶν ἐτῶν 1289, 1290 καὶ 1295 (κώδ. 156, 203, 210)[9].

Ὅλα αὐτὰ τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα ἔγιναν ἀσφαλῶς γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν μοναχῶν, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν ἀραβόφωνοι Ὀρθόδοξοι. Φανερώνουν μία ἔντονη βιβλιογραφικὴ ἐνασχόληση τοῦ Ἀρσενίου καὶ χωρὶς ἀμφιβολία ὑποδεικνύουν τὴν ὕπαρξη ἑνὸς Σιναϊτικοῦ ἐργαστηρίου. Τὸν Ἀρσένιο διεδέχθη ὁ ἐπίσκοπος Γαβριὴλ τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Συριακὸς κώδικας 80 τοῦ 1297[10]. Ὁ Γαβριὴλ παρέμεινε στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο γιὰ λίγο διάστημα. Διάδοχός του ἦταν ὁ Ἰωάννης, ποὺ φαίνεται νὰ ἀκολούθησε τὰ βήματα τοῦ Ἀρσενίου ὡς πρὸς τὶς βιβλιογραφικὲς ἐνασχολήσεις. Ἕνας τόμος *Ἀκολουθιῶν*, κώδ. 657, ὁ ὁποῖος τελείωσε στὶς 9 Μαΐου τοῦ 1299[11], καὶ ἐν ἀντιθέσει μὲ τοὺς ἄλλους ποὺ προανέφερα εἶναι γραμμένος σὲ περγαμηνή, ἐπαναλαμβάνει τὴν διατύπωση τοῦ κολοφώνα τοῦ κώδικα 131 καὶ τῶν ἄλλων σχετικῶν χειρογράφων. Γραφέας καὶ τοῦ κώδικα αὐτοῦ εἶναι ὁ ἴδιος ποὺ ἐργάσθηκε γιὰ τὸν Ἀρσένιο. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο χειρόγραφο εἶναι καθαρῶς δίγλωσσο, ἡ ἀριστερὴ σελίδα περιέχει τὸ ἑλληνικὸ κείμενο καὶ ἡ δεξιὰ τὸ ἀραβικό.

Οἱ κώδικες αὐτοὶ μᾶς δίνουν ἕνα χρονολογικὸ πλαίσιο γιὰ τὸν Ἀρσένιο ἀπὸ τὸ 1284 ἕως τὸ 1293 καὶ σύμφωνα μὲ τὸ συριακὸ κώδικα 210 μέχρι τὸ 1295.

Ἴσως μὲ αὐτὰ τὰ χειρόγραφα μπορεῖ κανεὶς νὰ συνδέσει ἕνα ἄλλο χειρόγραφο τοῦ Σινᾶ, μία *Ὀκτώηχο*, κώδ. 817, χωρὶς διακόσμηση, ποὺ τελείωσε στὶς 13 Αὐγούστου τοῦ 1258[12]. Ὁ γραφέας

9. Βλ. HUSMANN, ὅ.π., σελ. 151.
10. HUSMANN, ὅ.π., σελ. 152.
11. GARDTHAUSEN, ὅ.π., σελ. 150. BENEŠEVIČ, ὅ.π., I, σελ. 171-172, ἀρ. 317.
12. HUSMANN, ὅ.π., σελ. 153.

ἔχει ἀφήσει κενὸ χῶρο γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῆς ἰνδικτιῶνος καὶ παραθέτει τὸ τέλος τοῦ κολοφώνα στὰ ἀραβικά. Θὰ πρέπει καὶ αὐτὸ νὰ ἔχει γίνει στὸ Σινᾶ. Σύμφωνα μὲ τὸν κολοφώνα του τὸ ἔγραψε ἕνας διάκονος Ἀρσένιος. Τρία χρόνια ἀργότερα ἕνας Ἀρσένιος μνημονεύεται σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ νεοευρεθέντα Ἀραβικὰ χειρόγραφα στὴ Μονή, κώδ. 1 (χαρτῶος), *Βιβλίον τοῦ νοητοῦ Παραδείσου*, μὲ φύλλα στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος[13]. Σύμφωνα μὲ τὰ σημειώματα τὸ χειρόγραφο τὸ ἔγραψε στὸ Σινᾶ τὸ 1261 ὁ μοναχὸς Μοῦσα *κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ ἰδιοκτήτου πνευματικοῦ πατρὸς Ἀρσενίου*, ὁ ὁποῖος στὴν ἑπόμενη γραμμὴ καθορίζεται ὡς διάκονος ἀββᾶς Ἀρσένιος. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο διάκονο Ἀρσένιο τῆς Ὀκτωήχου τοῦ 1258.

Μήπως θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ὑποθέσει κανείς, ὅτι ὁ καλλιγράφος διάκονος Ἀρσένιος καὶ ὁ διάκονος Ἀρσένιος, ἰδιοκτήτης καὶ παραγγελιοδότης τοῦ χειρογράφου, εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ αὐτὸ πρόσωπο, ποὺ ὕστερα ἀπὸ 25 περίπου χρόνια ἔγινε ὁ ἐπίσκοπος Ἀρσένιος καὶ ὅτι, πέρα ἀπὸ τὴν φροντίδα του γιὰ τὶς πνευματικὲς καὶ λειτουργικὲς ἀνάγκες τῶν πατέρων, ἡ ἀγάπη του γιὰ τὴν καλλιγραφία τὸν ὤθησε στὶς βιβλιογραφικὲς ἐνασχολήσεις τὶς ὁποῖες ἀποκαλύπτουν τὰ χειρόγραφα; Ἡ ὑπόθεση εἶναι δελεαστική.

Τὰ χειρόγραφα αὐτὰ παρουσιάζουν καὶ ἕνα ἄλλο ἐνδιαφέρον, τὴν διακόσμηση. Φανερώνει ἕνα πολὺ περιορισμένο θεματολόγιο, κατ' ἐξοχὴν ἀνεικονικό, μὲ μεγάλα πρωτογράμματα μὲ κόμβους καὶ μὲ πρωτόγονες ἀποδόσεις τετραπόδων καὶ ψαριῶν. Σὲ ἄλλη μελέτη ἐπεσήμανα τὴ σύνδεση ὡρισμένων στοιχείων αὐτῆς τῆς διακοσμητικῆς μὲ διακοσμήσεις ὀροφῶν σὲ παρεκκλήσια τοῦ Σινᾶ καὶ τὴ συνέχιση μιᾶς καλλιτεχνικῆς παράδοσης ἑνὸς Σιναϊτικοῦ ἐργαστηρίου ποὺ εἶχε ἤδη ἑδραιωθεῖ τὸν 10ον αἰώνα[14]. Ὁ περιορισμὸς τῶν

---

13. Ι. Ε. Μεϊμαρη, *Κατάλογος τῶν Νέων Ἀραβικῶν Χειρογράφων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Ὄρους Σινᾶ*, Ἀθήνα 1985, σελ. 37.

14. «Sinaitic Manuscripts in the Time of the Arabs», *Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, περ. 4, τόμ. 12 1984 (1986), σελ. 117-144, ἰδ. σελ. 132 κ.ἑ. καὶ εἰκ. 23 (Στιχηράριο κώδ. 1224, φ. 1α).

ἐκφραστικῶν μέσων ποὺ διαθέτει αὐτὸ τὸ ἐργαστήριο στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 13ου αἰώνα συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς. Ἀλλὰ αὐτὸ χρειάζεται ἄλλη μελέτη.

***

Ἐκφράζω πάντα τὴν εὐγνωμοσύνη μου στὸν σεβασμιώτατο Ἀρχιεπίσκοπο κύριον Δαμιανὸν καὶ τοὺς σεβαστοὺς Πατέρες τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Θεοβαδίστου Ὄρους Σινᾶ γιὰ τὴν ὑποστήριξη καὶ διευκόλυνση τῶν ἐρευνῶν μου σὲ σιναϊτικὰ μνημεῖα.